

ANTİK YUNANİSTAN'DA
**RASYONEL VE
İRRASYONEL**

E. R. DODDS

Çeviri: Ahmet Demirhan

alBaraka
Yayınları

ERIC ROBERTSON DODDS

İrlandalı klasik bilimci. 1936'dan 1960'a kadar Oxford Üniversitesi'nde Yunanca hocalığı yapmıştır. Ayrıca Clarendon Press için üç büyük klasik metnin editörlüğünü de üstlenmiştir: Proklos'un *Teolojinin Unsurları*, Euripides'in *Bakkhalar* trajedisi ve Platon'un *Gorgias* diyalogu. Bu eserlerin hepsi de kapsamlı yorumlarla ve açıklamalı çevirilerle birlikte yayımlanmıştır.

AHMET DEMİRHAN

Ankara doğumlu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde lisansını, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde ise yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Halen bir kamu kurumunda danışman olarak çalışmaktadır. *Modernlik, Püriten ve İslâmcı, Göbeğini Kaşayan Adamın Psikanalizi, Maske, Sahne ve Oyun Filozoflar ve Teoloji Üzerine Yazılar, Evrensel ve Komşu, Kuruluş Sarmalı'ndan Kurtulmak: Osmanlı ve Hâkimiyet Telakkileri* ile *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiyatın Seyri, Şarkiyatçılığın Menzili* adlı eserleri yanında aralarında Seyyid Hüseyin Nasr, C. G. Jung, Wael B. Hallaq, Gil Anidjar gibi isimlerin bulunduğu yazarlardan çeşitli çevirileri vardır.

İÇİNDEKİLER

I. AGAMEMNON'UN ÖZRÜ	19
II. UTANÇ KÜLTÜRÜNDEN SUÇ KÜLTÜRÜNE.....	47
III. DELİLİĞİN NİMETLERİ.....	85
IV. RÜYA ÖRÜNTÜSÜ VE KÜLTÜR ÖRÜNTÜSÜ	125
V. GREK ŞAMANLARI VE PÜRİTENİZMIN KÖKENİ.....	159
VI. KLASİK ÇAĞDA RASYONALİZM VE TEPKİ.....	203
VII. PLATON, İRRASYONEL RUH VE MEVRUS YIĞIŞIM	231
VIII. ÖZGÜRLÜK KORKUSU	261
EK	295
DİZİN	345

ÇEVİRMENİN SUNUŞU

E. R. Dodds'un orijinal adı *The Greeks and the Irrational* olan *Antik Yunanistan'da Rasyonel ve İrrasyonel* adlı çalışması, birkaç açıdan ilginç bir eser. Yazarın kitabının hemen başında aktardığı başından geçen bir hadiseden de anlaşılacağı üzere, Antik Yunanistan modern dünya için rasyonelliğin kaynağı; o kadar ki o kültürün her türlü ürünü, bugün bize "çok rasyonel" gelir. Dodds işte bu algının üzerine gider. Bunu yaparken sadece bir klasikçi gibi davranmakla ve günümüze ulaşan antik eserlerin filolojik yorumlamasını yapmakla yetinmez, döneminin sosyolojik ve psikolojik, hatta Freud'dan yararlanmasına bakılırsa psikanalitik açıklamalarını da rahatlıkla kullanır. Bu açıdan Dodds'un eseri Antik Yunanistan'ın destansı mitolojisine ve felsefesine dair eser olmaktan çıkıp o dönemin toplumunda var olan inanç ve anlayışlar üzerinden toplumsal hayata dair bir tablo da çıkarmaya çalışır.

Ancak dönemin toplumuna dair modern algıdan kaynaklanan bazı problemler alanlar ile modern Türk düşüncesinde yer edinen bazı alışkanlıklar Dodds'un kitabını Türk okuruna sunarken karşıma bazı problemler çıkarmadı değil. Bu "Sunuş"ta çok da haddim olmadığından Dodds'un zaten işin uzmanları tarafından yeterince bilinen kitabının önemine değil, çeviride karşılaştığım bazı problemler karşısında nasıl bir yol izlediğime değinmek istiyorum.

Önce bazı genel gözlemlere yer vereyim: Émile Benveniste'ye göre Hint-Avrupalı dillerde bugün "din" diye çevirdiğimiz ve bir kurum olarak düşündüğümüz uygulamalar bütününe karşılık gelebilecek ortak bir kelime yoktur. Grekler söz konusu olunca bugün "din" olarak kavranan *thrēskeia* kelimesinin ise "tuhaf bir tarihi" vardır. Temelde kült ya da hürmet ve huşu anlamına gelen kelime Grekler tarafından öncelikle "yabancı kültürler" için kullanılmış İyonya kökenli bir kelimedir ve ana karaya da daha sonra geçmiştir. Kelimenin Grek olsun, yabancı olsun her kült için kullanılmaya başlanması ise tarihinin tuhaflığını gösterecek derecede göreceli olarak yenidir ve Augustusçu döneme denk gelir. Kelimenin yazılı olarak ilk karşılaşıldığı kaynak ise Herodotos'tur ve kelimeyi daha çok Mısır'daki birtakım kurallara veya uygulamalara "riayet" anlamında kullanmıştır. Buna göre Benveniste, *thrēskeia* kelimesinin asıl anlamının bir külte riayet, bir kurala sadık olma anlamına geldiğine değinir.¹ Benveniste'in Hint-Avrupalı kökenler itibarıyla kavramların ve toplumun yapısını sunduğu çalışmasındaki bu sonuç, kıyaslamalı dinler tarihçileri Carlin A. Barton ile Daniel Boyarin tarafından daha ileri bir aşamaya taşınır ve onlar da *thrēskeia* kelimesinin uzun bir tarihini çıkararak, onun din veya ona benzer bir kurum gibi algılanmasına modern soyutlamaların yol açtığını ve bu soyutlamaların da antik gerçeklikleri örttüğünü göstermeye çalışır.²

Çeviride karşılaşılan problemler işte tam da modern soyutlamaların örttüğü antik gerçekliklerle ilgilidir. Dodds'un kitabı münhasıran Greklerdeki dini inançlarla ilgili değildir. Ancak Rohde'nin o muazzam *Psyche*'sinde Homeros'a atfettiği "Homeros-

¹ Émile Benveniste, *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*, Giorgio Agamben'in Önsözüyle, çev. Elizabeth Palmer, (HAU Books, Chicago: 2016), s. 526-527.

² Carlin A. Barton ve Daniel Boyarin, *Imagine No Religion: How Modern Abstractions Hide Ancient Realities*, (Fordham University Press, New York: 2016). Ayrıca şu ufuk açıcı çalışmaya bkz. Brent Nongbri, *Before Religion: A History of a Modern Concept* (Yale University Press: 2013).

çu din” ve “Homerosçu ilahiyat”, bir şekilde Dodds’un kitabına da sirayet eder.³ Elbette Dodds birçok yerde Rohde’yi eleştirir, ancak onun Edward Burnett Tylor’a kadar geri götürülebilecek *psykhe* kavrayışı bir biçimde dönüşmüş olarak da olsa Dodds’ta da hakimdir. Bunların başında Tylor’ın ikili (veya ikiz) bir biçimde kurguladığı *psykhe* tasavvuru gelir. Tylor’ın (daha sonra özellikle ikincil literatürle cansız harici doğaya can atfetmek biçimine dönüştürülecek) animizmi, aslında her türlü maddeye karşı biyolojik olarak canlılık katan her şeyi içerir ve bu canlılık atfetme, ilkelerde olduğu kadar modernlerde de en azından “kalıntı” olarak varlığını sürdürür. Tylor bunun, kültür seviyesi düşük olan ilk düşünmeye başlayan insanın, “canlı bir beden ile ölüsü arasındaki farkı yaratan” şey ile “uyanmaya, uykuya, transa, hastalığa, ölüme neden olan şey”e bir anlam verme çabasından doğduğunu öne sürer. Buna göre “ilk ilkel filozoflar, her insanın ona ait olan iki şeye, bir hayata ve bir hayale [*phantom*] sahip olduğuna dair aşikar çıkarsamada bulunarak muhtemelen ilk adımı attılar. Bu ikisi aşikar bir biçimde bedenle, onun hissetmesini, düşünmesini ve eylemesini mümkün kılan hayat olarak ve onun görüntüsü veya ikinci benlik olarak hayaliyle bağlantılıdır; her ikisi de bedeni terk edebilir şeyler olarak, hayat bedenden uzaklaşabilir ve onu bilinçsiz halde veya ölümden terk edebilir, hayal de bedenden uzakta insanlara görünebilir olarak kavranır.”⁴ Bir beden, bir hayat ve bir hayal üzerinden kurgulanan benliğin gölgemsi ve dumanı bir ikizi olarak *psykhe*, Rohde’de kabaca daha bedene ait

³ Erwin Rohde, *Psykhe: Yunanlarda Ruhlar Kültü ve Ölümsüzlük İnancı*, çev. Özgüç Orhan, (Pinhan Yayınları, İstanbul: 2020), s. 68.

⁴ Edward B. Tylor, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*, Vol I, (John Murray, Londra: 1873), s. 428. Tylor’ın animizminin özellikle pagan inançlar ile Hristiyanlık arasındaki ilişkiyi değerlendirirken çeşitli Hristiyan mezheplerinin arasındaki rekabetle nasıl ilişkide olduğuna dair iyi bir inceleme için bkz. Wouter J. Hanegraaff, *Batımlık ve Akademi: Batı Kültürünün Reddedilmiş Bilgisi*, çev. Emrak Saraçoğlu, (Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul: 2022), s. 177.

olan *thumosun* karşıtı olarak düşünebilecek ve arkaik ruhlar kültürüne kadar geri götürülebilecek “suret”e dönüşür.

5. Bölümün başında batıl inanç ya da hurafe kelimelerinin yüklü anlamlarından kaçınmak için Tylor’un ortaya attığı “kalıntı” fikrini reddeden Dodds, *psykhenin* modernlerin elinde kazandığı anlamı heyecan verici bir şekilde “püritenizm” diyerek reddeder. Bu reddediş Dodds’a *psykheyi* rasyonel ve irrasyonel boyutları içinde düşünmenin yolunu açar: *Psykhe* bedende mahpus bir gölge veya hayal(et) değildir, bedende zaten evindedir. Eğer varsa bu püriten olmayan *psykhe* kavrayışına uygun olmayan inançlar veya uygulamalar, bunlar rasyonel ilerlemenin karşısına çıkan irrasyonel inançlar ve kültür örüntüleri nedeniyledir. Buna rağmen Dodds’un (belki Türkçede en iyi bir biçimde *nefs* olarak karşılanabilecek) *psykheyi* “rasyonel benlik” ve “sihirli benlik” biçimine dönüştürmesinin aynı ikili ya da ikiz yapıyı⁵ koruyup korumadığına okur kendi karar verebilir.

Eğer Dodds’un metninde (veya andığımız başka metinlerde) kelime hep *psykhe* olarak ifade edilseydi, çevirmenin önüne büyük güçlükler çıkmazdı. Onu çevirmeden bırakarak, artık *psikolojiden psikiyatrye* aşına olduğumuz uzmanlık alanlarının da konu edindiği *psykhe* olarak aktarabilirdik. Dodds kimi yerlerde kelimeyi *psykhe* olarak kullanır, ancak başkaları gibi İngilizcede iki kelimeye çokça yer verir: “Soul” ve “spirit”. Bunlardan ilkinin kimi zaman “can” diye, ikincisinin de “tin” veya “zihin” diye çevrildiğine şahit olsak da bu iki kelime de Dodds’ta nihayetinde *psykheye* dairdir ve Batılı *psykhe* görüşünü şu ya da bu şekilde yansıtır. Burada *psykhededen* (Greklerle bağlantılı bir bağlamda ifade ettiğimizi unutmamak kaydıyla) Museviliğin *nef(e)sine*, Latinlerin

⁵ Özellikle *psykhe* söz konusu olduğunda çok yaygın olan benzer ikili ya da ikiz yapıyı koruyan birisi yabancıları ve ikincisi de öncelikle Grekleri konu edinen iki çalışma için bkz. Åke Hultrantz, *Conceptions of the Soul Among North American Indians: A Study in Religious Ethnology*, (Caslon Press, Stockholm: 1953) ve Jan Bremmer, *The Early Greek Concept of the Soul*, (Princeton University Press, Princeton: 1983).

animasından milli dillerin ortaya çıkışıyla şekillenmeye başlayan ve şimdi İngilizcede kullanılan karşılığıyla *soula* (ve onun Almancadaki benzeri *seeleye*), Aydınlanmacı ikiliklerin ortaya çıkışıyla biçimlenmeye başlayan Fransızların *cogitosundan* Almanların saltık ve evrensel olduğu iddiasındaki *Geist*ına, Fransızlar ile diğer Avrupalılar arasındaki kimi zaman benzer ve kimi zaman da farklı içeriklerle karşımıza çıkan *spiritten* metafiziksel olduğu iddia edilen kavramlardan kurtulmak amacıyla ön plana çıkarılan, ama en azından başlangıç noktası itibarıyla neredeyse *psykheye* eş değer bir anlamda kullanılan *minda* kadar uzanan bu geniş ve aslında kapsamı itibarıyla ihata edilmesi güç alanı olabildiğince Dodds'un metnindeki bağlamı Türkçeye uygun bir şekilde karşılamak için hem "soul"u hem de "spirit"i "ruh" diye karşıladım.

Bunu yaparken Batı dillerinde karışık bir kullanıma sahip bir alanı Türkçede sağlıklı bir zemine oturtma diye bir kaygım olmadı. Sadece okura serbest bir alan bırakmaya, her iki kelimeye de "tin", "can" ya da "zihin" gibi karşılıklar vererek zaten karışık olan bir alanı daha da karışık hale getirmemeye gayret ettim. Ancak hangi bağlamda hangisinin kullanıldığını işaret etmek için "spirit" geçen her yeri köşeli parantez içinde belirttim. Okur böylece Türkçe metinde "ruh" geçen yerlerde eğer bu tür bir işaret görmezse, onun "soul" karşılandığını görebilir. Elbette bu örneğin Dodds'un pürüten *psykhe* anlayışına karşı çıkmak için ifade ettiği ve aslında tek örnek olarak gösterilebilecek her iki kelimeyi de birlikte kullandığı "The 'soul' was no reluctant prisoner of the body; it was the life or spirit of the body" gibi bir cümlenin Türkçe çevirisinde bu tercih bir karışıklığa yol açabilir. Ancak burada kastedilen de nihayetle *psykheye* dairdir ve dileyen okur "ruh" geçen her yeri *psykhe* olarak okuyabilir. Üstelik Dodds'un bu cümlenin itiraz ettiği Tylor veya Rohde'deki *psykhe* tasavvurundan çok da farklı bir şeyi ifade ettiği kuşkuludur. Burada "spirit"e "zihin" veya "tin" demek bu kuşkulu halin ancak üstünü örtmeye yarar. Metnin genelinde olabildiğince bu tür kuşkulu durumlara